փալախկան և նույնիսկ «ճմլեցաք, սաւ, ղկզակս նոցին»։ Վարպետները խոստանում են նոր մաղ շինել՝ որից հետո լավ թուղթ կարտադրեն. և «սկսան նոր մաղ կազմել զի այնու զլաւն հանցեն. հանցին և այնու, այն ևս չնմանեցաւ Ֆռանկստանու թղթոյն»։ (Նույն տեղ, էջ 582)։

Ֆրանսիացի վարպետների էջմիածնում մնալու անօգտավետությունը վերջնականապես իմացվելուց հետո, նրանք վռնդվում են այնտեղից, ստանալով իրենց հասանելիք երեք տարվա աշխատավարձը։

Նախքան վերոհիշյալ վարպետները էջմիածին կհասնեին Սիմեոն կաթուղիկոսը վարպետներ էր խնդրել նաև Պարսկաստանից։ 1775 թ. հունիսի 28-ին ժամանել էին նաև Պարսկաստանից պահանջված պարսիկ վարպետները, որոնք եռանդով ու բարեխղճորեն կատարելով իրենց աշխատանքը, կարճ ժամանակամիջոցում ոչ միայն կառուցել էին մի նոր գործարան, այլ և պատրաստել էին աշակերտներ (Նիկողայոս և Մարգար) և արտադրել լավորակ թուղթ։

Սխալվում է Գյուտ քահանա Աղանյանը, երբ գրում է, թե «Սիմեոնը բերել տվեց այնտեղից (Պարսկաստանից) վարպետներ, բայց նոքա չկարողացան թուղթ շինել» (Դիվան Հայոց պատմ. գիրք գ. էջ ճկԳ)։ Հենց նույն Սիմեոն կաթուղիկոսը, Զաքիկյանցին ուղղված 1776 թ. դեկտեմբերի[1]) 6-ի նամակում՝ գանգատվելով թղթաշեն փռանկ վարպետներից՝ գրել է. «Վերջապես այն էր չար միտքն սոցա (փռանկ վարպետների), զի այս արհեստս ասա մի յառաջացի. այլ քան զիւրեանց զիտեցեալն լաւ հաստատելոց է աստուծով, որպես միտն. լեր միամիտ... մինչև դոքա եստցան ի գաւն աստ, մեք կարծէաք թէ՝ այլ ոչ գան, ուստի ի Քեարիմ խանէն զթղթաշենս խնդրեցաք։ Ցետոյ հանկարծ եկին Ֆռանկքն, և նոքա ես եկին, ուստի՝ այլ չկարողացաք ջուղապ տանէլ, այլ նոցա ես շինել ետուք զգործարան, որք միաբանութեամբ շինեալ յաւարտս հասուցին, զթուղթ հանին, և զաշակերտս ուսուցին և դարձան... (որպես տացաւ այս յապրիլի 16), որոց թէ տարեկան վարձ՝ և թէ քեարխանի շինութեան և իւրեանց խարճ ընդամէն եղև Աճժ (110) թուման։ Տես զտաճկաց միամտութիւնն և զնոցին չարամտութիւնն, որք միշտ ծաղր առնէին նոցա. իսկ նոքա զիւրեանց յառաջացուցին որքան կարէին և Ֆռանկքն այսպէս նենգնութիւնս արարին» (Նույն տեղ էջ 586—587)։

Բացի այս, նաև մի շարք վկայություններ կան թղթագործարանի ծախսերի մատյանում[2]), որոնցից մեկի մեջ բերումը ավելորդ չենք համարում «Ի սոյն ամի (1775 թ.), ի մարտի 22-էն, մինչև դեկտեմբերի 11. թէ Ֆռանկաց և թէ տաճկաց թղթատանն վերա այս ինչ խարճ գնաց, որ ահա ի ներքոյ գրի կարգաւ»։ Եւ այնուհետև թվարկվում են ծախսերը։

Պարզ է, որ էջմիածնում միաժամանակ հիմնարդվել է թղթի ոչ թե մեկ, այլ երկու գործարան, մեկը ֆրանսիացի և մյուսը պարսիկ վարպետների ձեռքով. սրանցից մեծը, որ հավանաբար ֆրանսիացի վարպետներն էին կառուցել 20 գազ երկարություն և 9 գազ լայնություն ուներ և կառուցված եր Զաքիկենց Գրիգոր աղայի ծախքով. պարսիկ վարպետների կառուցած արհեստանոցի տարածության մասին տեղեկություններ չկան։

Պատվավոր կերպով ավարտելով իրենց գործը՝ 1776 թվի ապրիլի 16-ին մեկնում են պարսիկ վարպետները։ Նույն թվի հոկ-

[1]) Դիվանում սխալմամբ՝ նոյեմբերի։

[2]) Այս մատյանը սեփականությունն է ՀՍՍՌ Ժողկոմսովետին կից Պետական Ձեռագրատան. (Արխիվի բաժին, Կաթուղ. դիվան, թղթապանակ 7, № 3) կաշեպատ է, փափուկ կազմով. 21,3×15, 5 սմ. մեծությամբ. բաղկացած է 104 թերթից։ 2—12 թերթերի վրա գրված է թղթագործարանների 1775—1781թթ. ծախսերը. կից 7 պատառիկ։ 23ա—26ա, 32ա—32բ և 36ա—46բ էջերում՝ ժամանակավոր օգտագործման համար միաբաններին և վարժատան սաներին հանձնված. այլ և այլ անձանց նվեր ուղարկված և վաճառված գրքերի ցուցակները (1781—1789թթ). կից 4 պատառիկ և մեկ ցուցակ կազմատան գործիքների։ 1ա. էջում՝ էջմիածնի միաբաններին և այլոց տրված ռոճամանների ցուցակը (1416—1817 թ.)։ Կից ցուցակ՝ Թոխաթի նվիրակ Սիմեոն եպիսկոպոսից կաթուղիկոսին նվիրված իրերի։

42ա—46բ՝ 1816—1818 թվականների այլ և այլ եկեղեցիների ու վանքերի ուղարկված եկեղեցական անոթների և զգեստների ցուցակը՝ կից 2 պատառիկ։ Մնացած էջերը մաքուր են։